

ELEMENTS PER A UNA LECTURA DEL PRÒLEG A LA SEGONA EDICIÓ DE LA **CRÍTICA DE LA RAÓ PURA** DE KANT

Ramon ALCOBERRO

La segona edició de la CRÍTICA DE LA RAÓ PURA (tècnicament anomenada B) s'obre amb un pròleg que sovint s'ha considerat una introducció general a la teoria del coneixement de Kant, i on apareixen expressions que ja són clàssiques en qualsevol presentació del Kantisme (p.ex.: “gir copernicà”, etc). En aquest text, Kant intenta explicar per què cal transformar d'una manera radical el tipus de coneixement que s'anomena “metafísica”, la relació de la seva teoria amb el model de comprensió del món inaugurat per la física de Newton i, encara, la relació entre la raó teòrica (“pura”) i la raó moral (“pràctica”).

En bona part, la CRÍTICA DE LA RAÓ PURA és un “discurs del mètode”, més que no un “sistema de la ciència”. Kant admet les tesis clàssiques de la metafísica escolàstica (la permanència de l'ànima després de la mort, la llibertat de la voluntat –contra les tesis mecanicistes– i l'existència de Déu) però el que no admet és LA MANERA DE PROVAR-LES i el monopoli exorbitant que una metafísica dogmàtica creu tenir sobre aquestes tesis.

El que presentem és una anàlisi ordenada dels textos que conformen l'obra (seguint la numeració clàssica, que es pot trobar, per exemple en l'edició d'Alfaguara (1978 i reed.), en traducció de Pedro Ribas). Hem intentat no fer-ne una paràfrasi sinó una guia de lectura.

En resum es podrien assenyalar, per a l'estudi, tres moments bàsics en l'estructura del text:

- ?? La constatació del fracàs de la metafísica davant el progrés de les ciències
- ?? La proposta d'un remei com el que aquestes van trobar per sortir del seu estancament: es tracta la possibilitat d'un canvi de mètode en metafísica, com el que han fet la geometria i la física.

?? La situació de la filosofia crítica en relació a la “filosofia escolàstica” i a la “filosofia popular”. No es tracta tant de liquidar la metafísica, com de refundar-la científicament.

PRIMERA PART

La constatació del fracàs de la metafísica davant el progrés de les ciències.

B VII Es proposa un criteri senzill per analitzar el treball de la raó: comparar-lo amb “el camí segur d’una ciència”. El resultat és que “la raó queda estancada”, “no és possible “posar d’acord” els diversos autors i s’arriba a un cul-de-sac. Cal “abandonar com inútil” la metafísica vigent i redefinir el camí de la racionalitat.

B VIII Es presenta la Lògica com una ciència ja acabada “que no ha necessitat fer cap pas enrera des d’Aristòtil,

B IX però que tampoc no ha pogut avançar, per la seva pròpia limitació constitutiva, perquè és “formal”, la lògica només pot ser una propedèutica de les ciències

B X En la mesura que hi ha d’haver raó en les ciències, cal que hi hagi alguna cosa “a priori” en elles, sigui per determinar-les o per realitzar-les. En el primer cas parlem de “coneixement teòric de la raó” i en el segon de “coneixement pràctic”.

B XI La matemàtica i la física són els models de coneixement teòric, perquè tenen coneixement a priori, la primera (a partir d’Euclides “un sol home”, que inaugura el regne de la geometria a priori) d’una manera més perfecta que la segona.

B XII Euclides: la demostració de les propietats d’una figura reposa sobre una construcció a priori a partir dels conceptes purs i no sobre una simple anàlisi de conceptes, ni tampoc en l’observació de les figures traçades.

La física ha progressat més tardanament. Les descobertes de Galileu (lleis de la caiguda dels cossos) i de Torricelli (la pressió atmosfèrica) consisteixen a provocar i a anticipar el desenvolupament dels fenòmens.

BXIII “La raó ha d’abordar la naturalesa portant a la mà els principis (..) i els experiments”; La raó detenta els principis generals d’una síntesi de les experiències. Proposa lleis a priori i interroga la natura en funció d’aquestes lleis. Galileu i Torricelli han vinculat els seus experiments a una exigència racional, com és la de mostrar el lligam intern entre fenòmens.

B XIV La física ens mostra la manera com els fenòmens se sotmeten a les exigències de la racionalitat a priori.

La metafísica és, alhora, la més desenvolupada i la més retardada de les ciències (“s’embussa contínuament”). És encara incapaç de justificar els coneixements a priori

B XV La metafísica va esgarriada, camina a les fosques; però no és la raó la que ens enganya, sinó que no hem trobat la manera d’usar-la (“potser hem errat aquest camí fins avui”)

SEGONA PART.

La proposta d’un remei com el les ciències van trobar per sortir del seu estancament: la possibilitat d’un canvi de mètode en metafísica, com el que han fet la geometria i la física.

B XVI Pot la metafísica imitar el canvi de mètode que han estat tan de tant profit en matemàtiques i física? La hipòtesi (Hume?) segons la qual els nostres coneixements estan subordinats als objectes coneguts no ens permet explicar com és que hi ha coneixements a priori, previs a l’experiència.

Hem de suposar, al contrari que els objectes s’han d’explicar segons el nostre mode de coneixement. Aquest canvi de perspectiva s’assembla al que va fer Copèrnic en cosmologia. Es tracta, també en metafísica, de passar del geocentrisme a l’heliocentrisme.

B XVII La metafísica necessita una revolució (“pot fer-se el mateix assaig”). Els objectes que coneixem pels sentits, les coses, es regularien segons la naturalesa de la nostra intuïció. I això vol dir que posseïm en nosaltres mateixos les formes a priori que ens permeten captar els objectes sensibles en general.

Els objectes intuïts, al seu torn, es regularien segons les formes a priori del nostre enteniment (conceptes purs o categories) Això significa que, a més, nosaltres disposem en nosaltres mateixos de la forma de l’experiència en general.

Així s’explica l’acord entre els objectes que ens són donats en l’experiència i les formes a priori del nostre coneixement (sensible i intel·lectual. (“l’experiència constitueix una mena de coneixement que requereix enteniment i aquest posseeix unes regles que jo he de suposar en mi, abans que els objectes em siguin donats, val a dir, regles a priori”).

B XVIII Se subratlla que els objectes, en la mesura que no ens han estat donats en l’experiència, sinó tan sols pensats per la raó, no contenen més que el que nosaltres mateixos hi posem

Nota k Aquesta nota precisa l'enigmàtic text anterior: determinats coneixements a priori de la raó pura (les proposicions metafísiques sobre Déu, el començament del món, la immortalitat de l'ànima, la llibertat...) escapen al veredict de l'experimentació.

[Això Kant ho demostrarà a la "Dialèctica transcendental", especialment al capítol sobre l'Antinòmia de la raó pura]

B XIX S'anuncia l'èxit de l'empresa crítica ("la transformació del pensament") La metafísica tan sols s'ha d'ocupar dels conceptes a priori els objectes corresponents als quals puguin estar donats en l'experiència.

Els coneixements a priori tot i que no siguin derivats de l'experiència només podran ser aplicats a l'experiència. La metafísica no té dret a anar més enllà ("mai no podem traspasar la frontera de l'experiència").

B XX Sembla plantejar-se una contradicció: el nostre coneixement només és sobre fenòmens, però la raó metafísica cerca un absolut o incondicionat en les "coses en sí". Resulta contradictori que nosaltres creiem trobar l'incondicionat (Déu, l'ànima, el món –les idees innates cartesians, en definitiva), però que, de fet, limitats a viure en el condicionat, el busquéssim en la sèrie dels fenòmens. "L'incondicionat no pot pensar-se sense contradicció".

Per tal de resoldre la contradicció ("pel contrari...") hem de distingir els objectes com a "coses en sí" (independents del nostre coneixement) dels objectes com a fenòmens (que es regulen segons el nostre mode de representació).

Aquesta distinció permet escapar a la contradicció reservant la recerca metafísica de l'incondicionat a les coses en sí que no es poden confondre amb els fenòmens.

Nota k [I] Es compara aquesta operació amb una manipulació química. Es comença per separar els productes (àcid i bases: coses en sí i fenòmens). S'intenta la seva síntesi per tal d'obtenir l'incondicionat i ens adonem que la reacció produïda no és pas una confusió d'elements: la neutralització o reducció de l'àcid per la base (de la cosa en sí pel fenomen) suposa llur distinció.

B XXII Kant proclama el caràcter exhaustiu i sistemàtic del canvi de mètode que proposa ("una completa revolució").

Nota K [II] Aquesta nota ajuda a entendre el sentit de la "revolució copernicana". Curiosament apareix "a títol d'hipòtesi" i en condicional: alguns intèrprets consideren que aquesta prudència està vinculada al ressò –encara– de la condemna de Galileu.

B XXIII La raó és enterament mestressa (“exhaustivament”) dels seus coneixements a priori; no els deu, per exemple, a l'experiència i posseeix l'autonomia d'un cos orgànic (és: “una unitat en què, com s'esdevé en un cos organitzat cada membre treballa a favor dels altres”).

Però la metafísica “té una sort singular, no atorgada a cap altre de les ciències racionals”: un cop restablerta per la Crítica, la via segura d'una ciència, la raó pot assumir ella mateixa la delimitació dels seus principis de coneixement a priori i fixar els límits del seu ús.

B XXIV Comença el que de vegades s'anomena “un problema de jurisdicció” [o “de límits”] La utilitat d'una Crítica de la Raó pura sembla, en principi negativa: contenir la raó en els límits de l'experiència. Però “ahora, en la mesura que s'elimina un obstacle” se'ns revela una utilitat positiva: Hom pot descobrir que si s'apliquessin els principis metafísics més enllà de l'experiència, es reduirien, quasi sense adonar-nos-en, els objectes de la raó pràctica (Déu, la immortalitat de l'ànima i la llibertat) a simples fenòmens.

B XXV La restricció de la raó especulativa a l'esfera dels fenòmens deslliura l'ús moral de la raó pràctica de les contradiccions que la raó teòrica produeix en el domini del suprasensible quan aplica a les coses en sí els principis reservats als fenòmens.

La crítica és (sic) una “policia (que) presta un servei positiu”. En altres paraules: protegeix la seguretat de l'ús moral de la raó de la violència dels conflictes teòrics.

Es recorda, a continuació, en què consisteix la restricció de la raó teòrica: els seus conceptes s'han d'aplicar als objectes de l'experiència que li són donats, no com són ells mateixos, sinó com ens apareixen, segons les formes de la nostra intuïció sensible, val a dir, com a fenòmens.

B XXVI La restricció de la raó teòrica als sols objectes de l'experiència deixa intacte el nostre poder de pensar a priori objectes no coneguts en l'experiència.

Nota k El coneixement d'un objecte a priori podria tenir també un valor objectiu en “les fonts del coneixement pràctic” (el seu ús moral).

B XXVII Justifica la perspectiva d'un pensament d'un objecte no conegut en l'experiència: el món dels fenòmens està com adossat a un món de coses en si (noümic). Els fenòmens són l'aparició, a través de la nostra facultat sensible, d'alguna cosa que és “en sí”.

Sense la distinció entre la cosa en sí i el fenomen, les coses en sí es trobarien – elles també– sotmeses al mecanisme universal de la natura i, en conseqüència, l'ànima humana, unilateralment sotmesa a la necessitat física, no podria ser considerada lliure.

B XXVIII La doble significació de l'objecte com a objecte per una banda dels sentits i de l'enteniment i per l'altra com a cosa en sí, permet comprendre la voluntat en el seu doble aspecte: per una part en l'ordre dels fenòmens, sotmesa a les lleis de la natura, i per l'altra en el nivell de les coses en sí, lliure i escapant a les condicions sensibles (idea que després recull Schopenhauer!)

La conseqüència és que la llibertat de l'ànima no és un coneixement determinat per la raó teòrica [com havien pensat els cartesians] sinó que pot ser pensada en l'àmbit de la raó pràctica. AQUESTA ÉS UNA DE LES IDEES FONAMENTALS. No puc conèixer la llibertat com a cosa en sí, però la puc conèixer com a fenomen.

B XXIX La distinció crítica fa possible la suposició de la llibertat, deslliurada així de les contradiccions teòriques del cartesianisme –que no feia possible un àmbit propi per a la raó pràctica.

La raó teòrica fa contradictoris l'existència de Déu, de la llibertat i de la immortalitat de l'ànima. Hi ha un vici de forma en la pretensió d'analitzar aquests temes des de la raó teòrica quan haurien de pertànyer a la raó pràctica.

B XXX Apareix la famosa frase “Vaig haver de suprimir el saber per deixar lloc a la fe (o “a la creença)”. És una de les frases més mal interpretades de la història de la filosofia, perquè aparentment sembla que es tracti d'una rendició de la racionalitat, d'una fallida de la Il·lustració... El que la frase vol dir és, senzillament, que si es judica la raó pràctica com si pogués ser noumènica, llavors no hi haurà coneixement possible: la raó teòrica es torna impotent i només li queda la sortida de la fe. La raó teòrica cau en un error quan vol comprendre els fenòmens com si fossin coses en sí (i viceversa). Aquesta confusió causa un greu perjudici a la moralitat perquè la torna dogmàtica i la deixa sense fonament.

Si es respecta aquesta distinció, la metafísica pot tornar a ser considerada ciència sistemàtica “un regal gens menyspreable” per a un saber desprestigiat.

B XXXI Deplora els embolics que ha produït el “dogmatisme ordinari” (metafísic) en la formació intel·lectual i subratlla el benefici “socràtic” de la Crítica de la raó pura en fer-nos conscients de la nostra ignorància.

Però al mateix temps destaca que “sempre seguirà havent-hi al món alguna metafísica”, perquè es tracta d'una disposició humana; però és urgent “tallar el perjudicial influx” dels error, neutralitzant-ne la font.

TERCERA PART

La situació de la filosofia crítica en relació a la “filosofia escolàstica” i a la “filosofia popular”. No es tracta tant de liquidar la metafísica, com de refundar-la científicament.

B XXXII Aquesta nova manera de copsar la metafísica posa en perill “el monopoli de les escoles” [de l’Escolàstica] , però Kant les vol tranquil·litzar, tot i que perdin el poder que il·legítimament mantenien. De fet les “proves” escolàstiques de la teologia racional (existència de Déu) i de la cosmologia racional (la llibertat de la voluntat en contradicció amb el mecanicisme universal) tampoc no convencien ja “el gran públic” ni exercien “la menor influència sobre llurs conviccions”.

B XXXIII Kant “dóna sabó” a l’home del carrer (contra els escolàstics), l’esperança en la vida futura, la representació dels deures (dels quals neix la consciència de la llibertat) i la creença en un savi autor del món no depenen d’especulacions metafísiques “s’estenen entre la gent perquè estan basades en motius racionals”, per tant si l’Escolàstica decau, no passa res, senzillament cau un obstacle amb “arrogants pretensions”.

BXXXIV De tota manera, tampoc “la nova metafísica” (la seva) no esdevindrà popular; “però tampoc no ho necessita”. “L’escàndol esclatarà aviat o tard entre el mateix poble” quan s’adonin que els enganyen sobre Déu, sobre la llibertat, etc... apareix el Kant més il·lustrat. En qualsevol cas, la filosofia Crítica és l’única muralla contra “el materialisme, el fatalisme, l’ateisme, la incredulitat lliurepensadora, el fanatisme, la superstició...”

B XXXV “Si els governs creuen oportú intervenir...” ho haurien de fer a favor del criticisme, perquè –per així dir-ho– “salva” el que cal respectar, tot i fent-ho d’una manera racional.

LA Crítica no està contra el “procediment dogmàtic” sinó contra el dogmatisme i no cau en la xerrameca de la “popularitat, és a dir, de la “Filosofia popular” (defensada per Thomasius a la universitat de Halle) que criticava l’escolàstica però es quedava en un suau hedonisme i en una defensa del sentit comú, sense sistematitzar.

B XXXVII L’exemple del racionalista Wolff, deixeble de Leibniz –no la seva doctrina dogmàtica– ha de ser seguit, per l’esforç sistemàtic que implica. La filosofia necessita “clara determinació dels conceptes, recerca del rigor en les demostracions i evitar salts agosarats en les deduccions”.

S’expliquen a continuació les diferències entre la primera i la segona edició de la Crítica, que “posseeix una autèntica estructura, en la qual tot és òrgan” o en altres paraules, en que tot està internament lligat.

B XVIII Avisa que “Aquest sistema es mantindrà inalterat, segons espero, en el futur”.

NOTA k En aquesta llarga nota, que ocupa quasi tres planes de text B, es vol subratllar que l'idealisme (entenent per tal, la teoria que redueix l'existència de les coses exteriors a una simple creença) és un escàndol. Fora de nosaltres hi ha matèria i objectes físics; que nosaltres no els poguéssim conèixer més que de la manera com apareixen en la nostra ment, no s'ha de confondre amb pensar que no existeixen. La matèria de l'experiència existeix en sí, malgrat que nosaltres tan sols la coneixem d'una determinada manera. L'idealisme de Kant és formal per contraposició a l'idealisme material (de Berkeley) o al problemàtic (cartesià).

B XLIII Apel·lació als “homes del futur” i justificació de la seva pròpia ancianitat “compliré aquest més seixanta-quatre anys” per justificar-se: “em veig obligat a estalviar temps”. Però al mateix temps anunci d'una “Crítica de la raó pràctica”

B XLIC La Crítica ha de ser valorada per la solidesa del conjunt: “Quan una teoria té consistència per si mateixa, les accions i reaccions que l'amenaçaven inicialment amb gran perill esdevenen, al cap dels anys, mitjans (...) per proporcionar-li en poc temps l'elegància indispensable”. Esperem-ho.